

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

Toespraak tot Protestantse Synode

Op 11 april 2008 was ik in de gelegenheid de Generale Synode van de Protestantse Kerk in Nederland toe te spreken. Het was een vergadering waarin een beleidsnota over de oecumene onder de titel 'Meegaan in de beweging van de Geest' besproken werd. Ook prof. dr. G.C. den Hertog van de Universiteit van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Apeldoorn sprak op die vergadering. In dit artikel publiceer ik mijn toespraak, na eerst iets van de aanleiding ertoe verteld te hebben.

B. Kamphuis ■

In dit nummer

<i>Kerkelijk leven</i> - B. Kamphuis Toespraak tot Protestantse Synode	611
<i>Meditatief</i> - A.J. Mol Harten op retour	614
<i>Wandelen met God</i> - B. Luiten Heilig moeten	615
<i>Achtergronden</i> - B. Kamphuis Schilders eschatologie 3	617
<i>Boekbespreking</i> - P.H.R. van Houwelingen Gods nieuwe mensheid	619
<i>Meegelezen</i> - T. Groenveld Dwaas of duurzaam	621
<i>Lied van de week</i> - A. de Heer Wanneer ik zoek naar woorden	622
<i>Synode impressie</i> - Wiebe Tiekstra Zwolse zaken (5)	624
<i>Uit de kerken</i>	

De RAGB

Al een aantal jaren functioneert in de Protestantse Kerk een Raad van Advies voor het Gereformeerd Belijden (RAGB). Dit is een adviesorgaan voor de Generale Synode. In een plurale kerk als de PKN, waarin bijvoorbeeld ook nog altijd een Lutherse synode functioneert, werd het van belang geacht als er een instantie was die speciaal aandacht zou hebben voor het gereformeerd belijden. De RAGB kan de Generale Synode of het moderamen daarvan gevraagd of ongevraagd van advies dienen. In de RAGB zitten onder andere leden van de PKN die zich verwant voelen met de Gereformeerde Bond of met de Confessionele Vereniging. Er zijn er ook die afkomstig zijn uit de vroegere (synodaal) Gereformeerde Kerken. Daarnaast zijn ook drie leden van de kleinere gereformeerde kerken uitgenodigd om op persoonlijke titel adviserend lid van de Raad te worden: dr. A. van der Dussen (NGK), prof. dr. G.C. den Hertog (CGK) en ik.

Allerlei onderwerpen hebben inmiddels de revue gepasseerd, bijvoorbeeld art. 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, over het ambt van de overheid (met de 21 woorden, die bij ons geschrapt zijn), het visiedocument van de PKN *Leren leven van de verwondering*, de kerkelijke zegening van homoseksuele relaties, de aard van de belijdenis, enzovoorts. In de RAGB heerst naar mijn ervaring een open atmosfeer, waarin het goed mogelijk is een eigen inbreng te hebben.

Een uitnodiging

Een aantal weken voor de synodezitting van 11 april ontving ik een uitnodiging voor die zitting. Daarbij werd gezegd dat ook andere vertegenwoordigers van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) welkom waren. Ik heb daarover overleg gepleegd met de voorzitter van Deputaten Kerkelijke Eenheid, ds. H. Hoksbergen en later ook met ds. A. de Snoo, die inmiddels tot preses van de zittende Generale Synode van de Gereformeerde Kerken was verkozen. Omdat er geen officiële contacten tussen de PKN en de GKv bestaan was het niet goed mogelijk aan die uitnodiging gehoor te geven. Vandaar dat ik ook, zoals ik in het begin van mijn toespraak zeg, op persoonlijke titel ben gegaan. Hieronder volgt de tekst van mijn toespraak.

Inleiding op de toespraak

Hartelijk dank voor de uitnodiging om op deze vergadering aanwezig te zijn en hier te spreken. Ik doe dat niet als officiële afgevaardigde van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt), maar op persoonlijke titel. Al een aantal jaren neem ik als adviserend lid deel aan de Raad van Advies voor het Gereformeerd Belijden. Daardoor heb ik van iets dichterbij kunnen meemaken hoe het toegaat in de Protestantse Kerk. Ik wil enkele van die ervaringen graag met u delen. Daarna wil ik een enkele opmerking maken over de beleidsnota over de oecumene die hier aan de orde is. Tenslotte wil ik proberen vanuit mijn perspectief iets over de toekomst van de oecumene in ons land te zeggen.

Over de RAGB

Allereerst dus over mijn ervaringen binnen de RAGB. Ik moet eerlijk zeggen dat ik mij in eerste instantie wel een beetje een kat in een vreemd pakhuis heb gevoeld. Natuurlijk kende ik sommigen van de andere leden van de Raad al wel persoonlijk. Maar veel van de discussies in het begin gingen over organisatorische kwesties: wat is nu precies de plaats van de RAGB in verhouding tot de synode en tot de Generale Raad van Advies, over welke onderwerpen moet ons advies worden gevraagd en welke kunnen wij zelf agenderen, wat gebeurt er nu precies met de adviezen die wij uitbrengen, etc.? Allemaal natuurlijk heel belangrijke

onderwerpen, maar niet zozeer onderwerpen waarbij ik mij als betrekkelijke buitenstaander heel erg betrokken kon voelen.

Gelukkig is het daar niet bij gebleven. Wij hebben in de RAGB over verschillende onderwerpen grondig kunnen doorspreken. Veel heb ik daarbij kunnen leren van de inbreng van de andere leden van de Raad. Ik heb respect gekregen voor hun deskundigheid en betrokkenheid en de diepe overtuiging waarmee zij, ieder op hun eigen wijze, opkomen voor het gereformeerd belijden in de Protestantse Kerk. Ik heb ook respect gekregen voor de wijze waarop de Protestantse Kerk in haar geheel probeert kerk van Christus te zijn in deze tijd. Bij de bespreking van *Leren leven van de verwondering* heb ik in de RAGB iets gezegd als dat ik een gevoel van jaloezie moeilijk kon onderdrukken. Het is u als Protestantse Kerk gelukt daarin een actuele visie te verwoorden op wat u ziet als uw plaats en taak als kerk. Zoiets missen wij als kleinere gereformeerde kerken. Tegelijk blijft er bij mij ook zo nu en dan een gevoel van vervreemding. U bent met elkaar erg ervaren in het omgaan met grote verschillen. Soms heb ik bij het lezen van stukken uit uw midden, ook b.v. bij 'Leren leven van de verwondering' het gevoel dat prachtige zinnen en passages vooral de functie hebben om die verschillen te bedekken. Natuurlijk is het een christelijke deugd om naar consensus te zoeken. Naar mijn gevoel zal dat dan echter consensus moeten zijn in de zaak waarvoor je staat, niet in woorden, die je vervolgens weer ieder op je eigen manier kunt uitleggen. Ik hoop dat u mij die opmerking niet kwalijk neemt.

Oecumenenota

In de beleidsnota over de oecumene, het tweede onderwerp waarover ik iets wil zeggen, spelen de kleinere gereformeerde kerkgenootschappen slechts een marginale rol. Dat neem ik de schrijvers ervan niet kwalijk, het is een weerspiegeling van de situatie zoals die momenteel is en dat is voor een groot deel ook een gevolg van de opstelling die wij, als kleinere gereformeerde kerkgenootschappen, hebben gekozen. Ik waardeer het dat de beleidsnota op pag. 20 stelt dat de Protestantse Kerk als grootste protestantse kerk een bijzondere verantwoordelijkheid gevoelt in het gesprek met de gereformeerde gezindten binnen de zogeheten 'kleine oecumene'. Ik zie de uitnodiging die ik voor deze vergadering van u kreeg als een uiting van dat verantwoordelijkheidsbesef.

Iets verderop op dezelfde pagina staat de zin 'Ook de kleinere gereformeerde kerkgenootschappen erkennen de geldigheid (niet altijd de wettigheid) van elkanders doop'. Dat onderscheid tussen wettigheid en geldigheid wordt inderdaad gemaakt in de onder mijn leiding geschreven en vorig jaar in Kampen verdedigde

dissertatie van dr. P.L. Voorberg *Doop en kerk*. Maar ik denk dat belangrijker is om te noteren dat het daarbij niet alleen gaat om de geldigheid van *elkaars* doop, alsof wij alleen binnen de gereformeerde gezindte dooperkenning zouden kennen. Er is sprake van een ruime dooperkenning zowel in de kerkelijke praktijk en in de gehanteerde regels, als in genoemde dissertatie. In beginsel wordt er niet overgedoopt. Dat is gefundeerd in een diepe overtuiging met betrekking tot de onherhaalbaarheid van de doop, als het sacrament waarmee Christus ons in de gemeenschap van zijn dood en opstanding ontvangt.

Misschien mag ik mij over de nota nog één kleine opmerking veroorloven, die toch op deze plaats niet helemaal zonder belang is. Op pag. 32 van de beleidsnota wordt gesproken over het COGG, het Contact Orgaan voor de Gereformeerde Gezindte². Sinds onze synode van Amersfoort-Centrum 2005 nemen ook de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) deel aan dit Contact Orgaan, nadat wij er al eerder waarnemers naartoe hadden afgevaardigd. Dat laat zien dat de vrijgemaakte kerken het als hun roeping zien om serieus naar contact en samenwerking te streven, waar dat mogelijk is. Bovendien ontmoeten wij in dat kader ook vertegenwoordigers uit uw kerk, omdat immers de Gereformeerde Bond, de Confessionele Vereniging en het Confessioneel Gereformeerd Beraad ook deelnemers zijn in het COGG. Er is dus sprake van een lijn tussen de Protestantse Kerk en de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt), zij het dat het eerder een stippellijn is dan een krachtige streep.

Perspectief

Daarmee kom ik bij het laatste wat ik u wil zeggen. Eind 2006 verscheen het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over *Geloven in het publieke domein*. Daarin wordt onder andere geschreven, door Gabriël van den Brink, over het verlangen naar de eenheid van het leven. Onze samenleving wordt immers gekenmerkt door gebrokenheid. Wij kunnen ons leven niet langer zien als een zinvolle en samenhangende totaliteit. De verschillende gebieden in ons leven laten zich niet meer samenvoegen tot een harmonieus geheel. Van den Brink zegt dan dat die eenheid van het leven alleen geschonken kan worden in de ervaring van het goddelijke³. Het is een passage die mij heeft geraakt. Eenheid van het leven, dat is immers nu juist wat God ons schenkt in Jezus Christus. In Efeziërs 1 staat dat God heeft besloten alles in hemel en op aarde te brengen onder één hoofd, Christus. Hij is het die alles in alles vervult. De brokstukken worden door Hem bij elkaar gebracht. In Kolossenzen 1 staat dat in Hem heel de goddelijke volheid heeft willen wonen en door Hem en voor Hem alles heeft willen verzoenen, alles op aarde en in de hemel, door vrede te brengen met zijn bloed aan het kruis.

Het is mijn diepe overtuiging dat dit de boodschap is die wij in onze samenleving hebben uit te dragen. Een samenleving die gekenmerkt wordt door gebrokenheid heeft niets meer nodig dan het evangelie van de verzoening. Een samenleving waarin bevolkingsgroepen van elkaar vervreemd zijn en tegen elkaar worden opgezet, heeft het woord van de vrede door het kruis broodnodig. Dat is het woord dat aan de kerk is toevertrouwd.

Dat heeft overigens ook alles te zeggen over oecumene. Ook de eenheid van de kerk is alleen mogelijk door het woord van het kruis. Daar alleen zullen we elkaar kunnen vinden. En daar zullen we elkaar ook moeten vinden. Als het de roeping is van de kerk om verzoening en vrede in Christus te verkondigen, dan is er geen grotere vloek over het kerkelijke leven dan verscheurdheid en gebrokenheid. Wij zullen waardige dienaren moeten zijn van het woord van het kruis, waardoor God alles met zich heeft willen verzoenen.

Laat ik daarom eindigen met de gereformeerde belijdenis het woord te geven, art. 27 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, waar wordt gezegd dat de heilige kerk is verspreid en versmooit over de gehele wereld en toch met hart en wil samengevoegd en verenigd *in eenzelfde Geest, door de kracht van het geloof*. Ik wens uw vergadering toe dat u vanuit die overtuiging uw werk mag doen.

Prof. dr. Barend Kamphuis is hoogleraar aan de Theologische Universiteit te Kampen en hoofdredacteur van dit blad.

Noten:

1. P.L. Voorberg, *Doop en kerk. De erkenning, door kerkelijke gemeenschappen, van de elders bediende doop*, Heerenveen, 2007, 382
2. Het gaat hier om het slot van bijlage 1 bij de nota *Mee-gaan in de beweging van de Heilige Geest*. Daar wordt over het COGG gezegd: 'Hierin nemen deel de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland en de Nederlands Gereformeerde Kerken en de Protestantse Kerk. Daarnaast zijn er enkele organisaties vertegenwoordigd en hebben enkele mensen op persoonlijke titel zitting'. Behalve het niet vermelden van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt), bevat deze passage naar mijn indruk nog een andere onjuistheid. De Protestantse Kerk als zodanig is geen lid van het COGG. De drie 'modaliteits-organisaties' binnen deze kerk die ik iets verderop in de tekst noem, nemen er wel deel aan.
3. G. van den Brink in W.B.H.J. van de Donk e.a. (red.), *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie* (serie 'Verkenningen' van de WRR), Amsterdam 2006, 418. Zie mijn artikel 'Geven jullie hun maar te eten!'. Over het rapport 'Geloven in het publieke domein', *De Reformatie*, jaargang 82, nummer 18 (10 februari 2007), 327-329

Harten op retour

Maleachi 3:22-24

A.J. Mol ■

Wet met effect

Het kan tussen ouderen en jongeren soms heftig botsen. Een felle woordenstrijd veroorzaakt wel eens verkilning. Tussen generaties kan het een enkele maal hevig knallen. Hoewel het niet altijd een kwestie is van leeftijd. Mensen met een bepaalde levensinstelling kunnen het behoorlijk met elkaar oneens zijn: behoudende types staan tegenover vooruitstrevende mensen. Ouderwets kan niet door één deur met modern.

Als Maleachi zo'n conflict op het spoor komt, roept hij hen op om naar de wet van Mozes te luisteren. Ondanks de marteling van de ballingschap is er nog geen harmonie onder het volk. En daar moet het naartoe: het ene volk onder de ene Thora (wetonderricht). Zie ze daar bij de tempel in wording staan... Ouderen klagen: wat een klein gebouw... Jongeren roepen: we moeten de toekomst in kijken. Laten ze naast elkaar staan onder het gehoor van de wet. Goed luisteren kan leiden tot een goed gesprek, tot onderling begrip, vanwege het samen begrijpen. Opa's, oma's en kleinkinderen bevragen elkaar op de vreugde van de wet (Psalm 119). Ze hebben ook een luisterend hart voor moeiten, verdriet, twijfels, zelfs verzet... bij de ander.

Elia, de Doper

Het Oude Testament wordt wel omschreven als: de wet en de profeten (en de psalmen). Wetgever en profeet bijten elkaar niet. Ze hebben woorden van dezelfde God. De één zal hameren op gehoorzaamheid. De ander zal oproepen tot geloof. Beiden zoeken ze een volk dat wil leven met de Levende God. Maleachi spreekt de belofte uit dat Elia zal komen. Dat is hoogst merkwaardig. Hij is immers al tijden geleden gestorven. Zijn naam heeft blijkbaar toekomst: hij komt terug in de persoon van Johannes de Doper. Dat word je gewaar wanneer je naast elkaar leest Mal. 3:1 en Lucas 1:16,17. Hoopvolle tijden breken aan: op het werk van Elia komt de dag van de HEER. Johannes de Doper is de wegbereider van de Messias, Jezus Christus. De vernietiging van het land wordt voorkomen en met generaties gebeuren mooie dingen: er groeit een nieuwe harmonie.

Samen op route

Na de dubbele oproep klinkt er een heerlijke belofte. Gehoorzaam de onderwijzing van wetgever Mozes en ga kopje onder in de woorden van Elia, de profeet van de toekomst. Dan zul je Jezus leren kennen: wetgever, profeet, priester, koning, kortom de Ambtsdrager van Gods volk. Leef heen naar die grote Dag. Met Jezus' aantreden is die gekomen, maar er komt nóg een Uiterste dag: zijn terugkomst als Rechter.

Laat elke generatie zich op Hem richten. Dan gaan ze op het ene spoor, gezamenlijk, schouder aan schouder, in bovenmenselijke samenstemming. De ouden zeggen niet: Salomo's tempel was 'je van het'. Jongeren smachten niet naar een zoveelste nieuwe kick. Het gaat heel diep: ouders en kinderen verzoenen zich met elkaar. Ze zijn één van hart. Wat een hartverwarmende belofte. Harten gaan retour: er komt verzoening met de ander.

Mozes en Elia komen later, in een hemelse reünie, op die heerlijke berg samen met Jezus. Daar vandaan komt een glans die een bovenaardse unie van mensen creëert. Kinderen van God van allerlei leeftijden, standen, standjes en liggingen kijken uit naar de zoen van de Eeuwige.

Ds. Arie Mol is predikant van de Gereformeerde Kerk te Enschede-Noord.

Heilig moeten

wandelen met God

Hoeveel dwang zit er in je leven? Vaak meer dan je wilt toegeven.

B. Luiten ■

Het komt voor dat mensen pas na jaren gaan praten over wat ze allemaal moesten. Het waarom was niet altijd even duidelijk, maar het moest wel. Daar was gewoon geen gesprek over mogelijk. De dwang was zo vanzelfsprekend, dat ze pas naderhand werd ontdekt. Ogen gaan open, met alle gevolgen die dat dan geeft. De neiging bestaat dan om eerst alles af te schudden wat ouders en dominees hebben meegegeven. Heel begrijpelijk.

En dat is meestal het enige niet. Erger nog is de dwang die in de ziel werd gelegd. Zodat iemand van binnenuit zich gedwongen voelt tot een bepaald gedrag. En vooral tot het voldoen aan eisen. Eisen van wie?

Soms gaan de ogen open, maar niet altijd. Terwijl de een probeert alsnog zijn eigen leven te ontdekken, blijft een ander dwangmatig handelen. Niet dat hij dat zal toegeven, want hij heeft het niet eens in de gaten. Maar het is herkenbaar aan de dwang die van hem uitgaat.

Terwijl dit buitengewoon vroom kan lijken, voor de Heer en zijn kerk. Daarin zit de misleiding, voor anderen en voor jezelf.

Uit God

Nu is het zeker waar, dat het 'moeten' in de Bijbel sterk aanwezig is. Dat laat zich niet ontkennen of wegpraten. Maar het geheim is, dat uit de mond van God dit moeten voor ons toch ook altijd *vrijwillig* is. Niet vrijblijvend, dat is heel iets anders. Maar wel zo, dat een mens er zijn hart en ziel in kan leggen. Dat hij zelf wil wat God van hem vraagt. Dat hij op die manier zijn liefde aan de Heer kan tonen. Op die manier ontstaat een 'heilig moeten', in de ware zin van het woord.

Dit 'heilig moeten' begint bij onze Heer Jezus Christus. Hij leert het ons en heel indrukwekkend zien we het in zijn eigen leven gebeuren. Bij herhaling heeft Hij zijn leerlingen erop voorbereid, dat Hij naar Jeruzalem *moest* gaan. Daar *moest* Hij worden overgeleverd, om te lijden en te sterven. Op de dag van zijn opstanding heeft Hij het kernachtig samengevat in het onderwijs aan de Emmaüsangers: '*Moest* de Messias al dat lijden niet ondergaan om zijn glorie binnen te gaan?' (Luk. 24:26).

Opvallend woordgebruik. Hij moest, maar toch was het geen dwang. Heel zijn komst naar de aarde, zijn leven en zijn overgave daarin was volstrekt vrijwillig. Niemand zou Hem het leven ontnemen, hij

legde het uit Zichzelf af (Joh. 10:17-18). Dit raakt het hart van ons gereformeerd belijden, het vrije welbehagen van God. Hij is niemand iets verplicht, Hij handelt uit Zichzelf, *gedreven door liefde* waarvan de diepte niet te peilen is.

Het 'moeten' van de Messias wordt daardoor ingegeven. Hij is de 'dienaar' die *met hart en ziel* zich houdt aan het heilsplan van de drie-enige God, om daarin alles te volbrengen tot redding van de volken (Jes. 49:5,6). Daarom *moet* Hij nu als koning regeren, totdat alle vijanden aan zijn voeten liggen (1Kor. 15:25). Het is een moeten met liefde, vol ontferming. God is trouw aan al zijn toezeggingen, Jezus heeft zich daaraan vrijwillig gebonden. Zo is hij 'heerlijk vrij' in alles wat Hij moet. Daarin ligt geen tegenstelling, integendeel, zo past het bij God. Dit is het ware 'heilig moeten'.

Zonder dwang

Nu zal iemand denken: 'maar wij zijn Jezus niet, wij moeten gewoon doen wat we moeten doen'. Daarin schuilt een kern van waarheid ('wij zijn Jezus niet'), maar verder is het een ernstige misvatting. Want Jezus, die nu koning moet en wil zijn, regeert ons door zijn Geest en Woord! Dat wil zeggen: Hij wil in ons *zijn gezindheid* laten heersen (Fil. 2:5). Hij steekt ons aan met zijn 'heilig moeten', waarin de wil van God en de vrijwillige overgave van ons leven samen gaan. Dit is nieuw en tegelijk vanouds bekend. Gods geboden (*die moeten*) volbreng je alleen als je het met liefde (*vrijwillig*) doet (Deut. 6:5, Mat. 22:37-40). *Het is moeten zonder dwang*. In de wereld is dat een onmogelijke dwaasheid, maar voor wie God leren kennen ligt hierin een toenemende vreugde (Ps. 19:10-12). In deze tijd zullen in veel gemeentes ambt dragers worden verkozen en bevestigd. Voor hen geldt de opmerkelijke opdracht, dat zij goed toezicht moeten houden op de kudde van God, maar wel 'vrijwillig, niet gedwongen, zoals God dat wil' (1Ptr. 5:2). Hoe kan dat samen gaan? Als je verantwoordelijkheid draagt, moet je toch gewoon doen wat je taak is? En je moet toch ook je bevelen kunnen geven? Ja, zo is dat in de wereld. Maar in de gemeente van Jezus Christus is de grootste aller dienaar (Mat. 20:25-28). Hij bedient het Woord, dat nooit vrijblijvend is, *zonder dwang voor zichzelf of voor anderen*. Dat begint dus al bij de manier van naar een huisbezoek toegaan, of naar de kansel. Waarom ga je?

Omdat het nu eenmaal de afgesproken tijd is? Omdat je deze taak moet volbrengen? Omdat je anders je wijk helemaal niet meer rondkomt? Die drang is heel begrijpelijk, en bevat ook waarheid. En toch, zonder die vrijwilligheid wordt het tot een leugen. Want voordat je de kansel bestijgt of een huis betreedt, stelt de Heer je de primaire vraag: 'heb je Mij waarlijk lief?'. Daarmee zet Hij je in de enige goede houding om zijn schapen te weiden (Joh. 21:15-17). Hij, die geheel vrijwillig kwam, uit pure liefde, wil gerepresenteerd zijn door mensen die juist dat willen overbrengen. Alleen zo laten we Jezus in waarheid zien.

En ik heb inmiddels geleerd, dat Hij daarmee de agenda van een huisbezoek bepaalt. Dat ambtelijk gesprek is niet bedoeld om allerlei zaken te behandelen (waarmee mensen hun stokpaarden kunnen berijden en hun eigen punten scoren), maar om de liefde van Christus in het leven te ontdekken en te verwoorden.

Voor iedere ambtsdrager lijkt mij dé manier van binnenkomen, dat hij wil nagaan *hoe Jezus Christus al aanwezig is* in het leven van die broeder of zuster en/of in hun gezin. Uit liefdevolle belangstelling, en dat niet alleen. Ook om daarbij aan te sluiten! Als de Heer al eerder binnen was, wie ben ik dan om een (krampachtige) eigen start te maken?

Een openingsvraag zou kunnen zijn: *'hoe ervaart u de Heer in uw leven?'*. Het antwoord daarop zal ontdekkend zijn, hoe dan ook. Het zal een gesprek geven over het hart. Waarin aan het licht zal komen hoe rijk men is in de Heer, of ook hoe door moeiten wolken voor de zon zijn geschoven, of ook hoe de verleidingen van deze wereld het hart hebben gevuld met andere zaken. Dat is allemaal mogelijk en nog veel meer. Mensen hebben hulp nodig en aandacht en bemoediging om de lijn met de Heer helder en open te houden. Als het gesprek daarover gaat, is het volop dienstbaar. Geen moment zal het vrijblijvend zijn, integendeel! En toch de ruimte laten voor de eigen keus.

Altijd keus

De eigen keus is essentieel. Dwang neemt die ruimte weg. Toch ben je, voordat je het weet, als herder onder God aan het dwingen. Doordat je eenzijdige dingen zegt, of doordat je helemaal vervuld bent van je zorg voor de ander. Zelf heb ik die valkuil pas later ontdekt. Het is zo begrijpelijk en menselijk. Als je iemand spreekt die van plan is een grote zonde te begaan, overspel of zo. Of als je iemand meemaakt die onrust stookt in de gemeente. Of als iemand alleen nog maar naar zichzelf luistert. Dan ben je geneigd er volop tegenaan te gaan, vanuit de gedachte 'dit moet stoppen'. Met als gevolg dat je met grote klem slechts één weg wijst, de weg die moet.

Toch stond er in het Paradijs, al voor de zondeval, een boom, waarmee de mens twee kanten op kon. *En zie, het was zeer goed.*

Bij zijn afscheid hield Mozes aan het volk het

leven én de dood voor. Uitvoerig schilderde hij ook die andere weg, die mensen kunnen gaan. Hij beschreef wat er gebeurt als je God zoekt, én wat je overkomen zal op een weg die je gaat zonder Hem. Die wegen zijn niet gelijk en ook zeker niet gelijkwaardig. Als iemand dat wist, was dat Mozes wel! Toch besteedde hij er heel veel woorden aan om de mensen beide kanten te laten zien. Woorden die uitlopen op het bekende: 'Besef goed, vandaag stel ik u voor de keuze tussen voorspoed en tegenspoed, tussen leven en dood' (Deut. 30:15). Een vrijblijvende keuze? Uiteraard niet! Maar wél een keuze, die ieder zelf moet maken. Ja, dat wordt dan het punt van pastoraat: *mensen, maak die keus!* Met de woorden van Mozes: 'Ik roep vandaag hemel en aarde als getuigen op: u staat voor de keuze tussen leven en dood, tussen zegen en vloek. Kies voor het leven, voor uw eigen toekomst en die van uw nakomelingen, door de HEER uw God lief te hebben, Hem te gehoorzamen en Hem toegedaan te blijven' (Deut. 30:19,20). Dat is klare taal. Jozua doet het later net zo: *'kies dan nu wie u wilt dienen'* (Joz. 24:15).

Zo zet je mensen recht voor God. Maak je duidelijk dat ze op een tweesprong staan. Dat alleen al kan verhelderend zijn en mensen besef geven van hun mogelijkheden. De indruk kan zomaar bestaan, bewust of onbewust, dat er in de kerk niets te kiezen valt. Dat je je gewoon overal aan moet houden. Dus zie je mensen zich daartegen afzetten. Jammer van de energie. Maar dit komt natuurlijk wel ergens vandaan.

Aan de andere kant: kiezen is voor ons het moeilijkste wat er is. Dus zijn we geneigd een echte keus te ontlopen en halve posities in te nemen. Nog gemakkelijker is het, als een ander de keuzes voor je maakt en die bijv. heel hard van de kansel roept. De valkuilen zijn vele.

De spits van prediking en pastoraat komt nu duidelijk in beeld: laat ieder zien, dat er te kiezen valt. En dat die keus 'moet', zonder dat je die voor de ander maakt. En dat je daarbij helpt door te laten zien wie God is, wat we van Hem mogen verwachten. Er is veel te zeggen en heel concreet over wat God ons in Christus schenkt. En over wat Hij in en door de gemeente schenkt. Anderzijds is er net zo veel te benoemen over wat er gebeurt, wanneer iemand vooral zijn eigen gedachten en begeerten dient. Wij belijden, dat de prediking de mensen altijd voor de keus stelt van geloven of niet (HC zondag 31). Het is de vraag, in hoeverre die keus in de erediensten uit de verf komt. Laten in ieder geval de bezoeken daarbij behulpzaam zijn. Vraag de mensen naar de keuzes die ze maken, en waarom. Hoe ze God daarin betrekken, of niet. Wat hun motieven daarbij zijn, of ze daarin hun liefde willen tonen aan God en aan hun naaste. Wat ze voor hun keuzes over hebben, wat ze daarvoor opzij zetten, wat God hun waard is. Gespreksstof te over. Niet dwingend. En toch gedreven door de liefde van Christus.

Ds. Bas Luiten is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zwolle-Centrum.

Schilders eschatologie 3

Dit is het laatste van de artikelen over Schilders eschatologie, waarin ik een uitwerking biedt van mijn lezing over dit onderwerp op het Saïd Nursi-Klaas Schilder symposium, dat op 8 en 9 februari 2008 in Rotterdam werd gehouden. In het eerste artikel heb ik de achtergrond van Schilders eschatologische denken besproken en de verhouding die er bij hem is tussen de leer van de eerste dingen en die van laatste dingen. In het tweede artikel ging het over de visie van Schilder op de geschiedenis: God werkt echt in onze geschiedenis, zonder er ooit in op te gaan. In het evolutie/schok model wil Schilder daaraan recht doen. In dit artikel gaat het tenslotte over de rol van de verbondsleer in Schilders eschatologie en over de tweevoudige uitgang van de geschiedenis: hemel en hel.

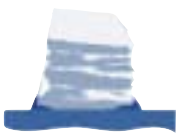
B. Kamphuis ■

4 Het verbond

Schilder is een typische verbondstheoloog. Hij denkt vanuit het verbond tussen God en mensen, het verbond als een rechtsverhouding, waarin God zichzelf geeft aan de mensen in zijn belofte en waarin God de mensen opeist om voor Hem te leven, het verbond dat de mens voor de onontwijkbare keus van 'alles of niets' plaatst¹. De verbondsleer gaf hem de mogelijkheid om, tegenover Barth, te spreken over een werkelijke, gestructureerde omgang tussen God en mensen in de geschiedenis - het verbond spreekt van continuïteit, die tegelijk afhankelijk is van Gods ingrijpen, want het verbond is eenzijdig in zijn ontstaan, komt bij God vandaan. De verbondsleer bood hem ook de ruimte voor een alternatief van het eeuwigheidsdenken van Kuyper. In toenemende mate heeft hij de mogelijkheden die de verbondsleer hem bood uitgebuit². Dat is dan ook in zijn eschatologie te zien. In *Wat is de hel?* betoogt hij dat de gereformeerde verbondstheologie de onmisbare onderbouw is van alle leer over de hel. Want het verbond is geen contract, heeft niet de regel van het 'do ut des', het is geen ruilhandel. Het verbond is te vergelijken met een huwelijk, waarin je je helemaal geeft, maar dan ook de ander helemaal mag verwachten. In het verbond geeft God alles, maar Hij vraagt dan ook alles van ons. Ja zelfs, zo zegt Schilder dan, God néémt alles 'zoodra de mensch Hem als Geveer verwerpt, en dus het verbond... verbreekt'³. Wat als de mens het verbond verbreekt, dan verwerpt hij alles wat God hem geven wil. Daarom geldt in het verbond het wel eens ten onrechte als paradoxaal aangemerkt woord uit de gelijkenis van de talenten (Matteüs 25:29): 'wie heeft, dien zal gegeven worden, en hij zal overvloediglijk hebben (*hemel*), en wie niet heeft, van dien zal *genomen* worden, ook wat hij heeft (*hel*)'⁴.

In *Wat is de hemel?* komt Schilder terug op het belang van de verbondsleer voor het denken over de hel, als hij bespreekt hoe eeuwige zaligheid mogelijk is, terwijl je weet hebt van het eeuwige oordeel. Hij stelt dan dat het verbond de grondwet is voor alle omgang tussen God en het schepsel. En God handhaaft het verbond altijd, ook in de wraak van het verbond. God zou zichzelf ontrouw zijn, Hij zou zelf het verbond verbreken, als de verbondswraak niet kwam als straf op het breken van het verbond door de mensen. 'Laat ons nooit vergeten dat *heel* de som der mensen van de aanvang af in een *verbond* met God gesteld is. En dat dit *al* hun verhoudingen primordiaal bepaalt... Deze verkiezing tot verantwoordelijkheid, waarin de mens boven de niet-persoonlijke creaturen staat, handhaaft zich in de bestraffing van de bondsbreker'⁵.

Maar ook over de hemel spreekt Schilder vanuit het verbond. In prachtige hoofdstukken in *Wat is de hemel?* laat hij zien hoe God in de hemel al de beloften uit het verbond vervult. Om de stof te ordenen neemt hij (onder enig voorbehoud⁶) het bekende onderscheid over tussen 'werkverbond' (het verbond tussen God en mensen vóór de zondeval), genadeverbond (het verbond waarin God zijn genade belooft aan de mensen ná de zondeval) en natuurverbond (het verbond dat God met Noach sluit, waarin Hij belooft dat de wereld niet weer door een zondvloed zal worden verzwolgen). Schilder laat zien hoe het werkverbond wordt vervuld als op de nieuwe aarde de tuin van het paradijs midden in de stad van het nieuwe Jeruzalem te vinden is. Het genadeverbond komt tot zijn vervulling als de volkeren worden genezen door de bladeren van de levensbomen. Het natuurverbond, als de bomen iedere maand hun vrucht geven.

Deze hoofdstukken, die ook nog eens uitlopen op een hoofdstuk over de vervulling van het vredeverbond, het eeuwige verbond tussen Vader, Zoon en Geest, lopen over van metaforen, van retoriek en van lyriek⁷. Je ziet Schilder zoeken naar woorden om dat waar geen woorden voor zijn, om dat wat geen mens heeft gezien of gehoord of bedacht, toch woorden te geven. Maar de dragende gedachte is voortdurend: God is trouw aan zichzelf. Geen enkel woord van God valt ter aarde. Geen enkele belofte van God blijft on vervuld. Geeft vraagt alles in het verbond. Maar Hij geeft dan ook alles. Aan al zijn woorden mogen wij Hem houden. Daarom hebben wij eindeloze verwachtingen van dat wat ons in de eindtijd geschonken zal worden. Eschatologie in het kader van het verbond spant de verwachting tot het uiterste.

5 Tweevoudige uitgang

Duidelijk is inmiddels dat Schilder daarbij uitdrukkelijk de tweevoudige uitgang van de geschiedenis handhaaft. Het blijft gaan om hemel en hel. Het oordeel aan het einde is een werkelijk oordeel, waarin ook veroordelingen vallen. Dat hangt onmiddellijk samen met de aard van het verbond: God belooft in het verbond zegen, maar waarschuwt ook voor de vloek van het verbond. Aan beide blijft God trouw, tot aan het einde. Bezwaren tegen de realiteit van de hel worden door Schilder weerlegd, juist met een beroep op de verbondsleer⁸.

het blijft gaan om hemel en hel

Je krijgt de indruk dat Schilder wel eens de neiging heeft die tweevoudigheid tot stramen van zijn theologie te maken. Verkiezing en verwerping, zegen en vloek, hemel en hel - steeds weer keren de woordparen terug in zijn publicaties. Het lijkt soms om een parallellisme te gaan, dat niet doorbroken kan worden. Toch is voor een zorgvuldig lezer de richting van Schilders denken volstrekt duidelijk. De God van het verbond is de God die alles geeft; daarom is Hij ook de God die alles neemt. Het is de God die met zijn liefde naar ons toekomt als Hij het verbond met ons sluit. Wie die liefde versmaadt, krijgt met Gods oordeel te maken. Kortom, het gaat, om met Berkouwer te spreken, bij Schilder om het exclusivisme van Gods liefde⁹. De tweevoudige uitgang ontstaat niet door een tweevoudige ingang, maar door de volstreekte eenzijdigheid, waarmee God naar ons toekomt om zijn verbond met ons te sluiten en ons zijn liefde aan te bieden. Maar dat aanbod is nooit vrijblijvend. Juist vanwege de ernst van Gods liefde is er zegen en vloek, hemel en hel. Het lijkt me goed in verband hiermee tot slot nog een ander punt te behandelen, een punt

dat onlangs weer volop in discussie is geweest. Het gaat dan om de vraag voor wie is het oordeel van God bestemd? Kunnen wij daar iets over zeggen? Het is opvallend dat Schilder in navolging van Bavinck op dat punt zeer voorzichtig is¹⁰. De tweevoudige uitgang correspondeert niet met een simpele indeling in twee groepen mensen, die respectievelijk behouden worden en verloren gaan. Schilder haalt in *Wat is de hel?* Bavinck aan, als hij spreekt over de vraag wat de eeuwige bestemming is van wie Christus niet kennen. Bavinck zegt dan: 'Als het erop aankomt, is de Gereformeerde belijdenis ruimer van hart en breder van blik dan eenige andere christelijke confessie. Zij vindt de laatste diepste oorzaak der zaligheid alleen in Gods welbehagen, in Zijne eeuwige ontferming'¹¹.

Schilder sluit daarbij aan, met een zeer kenmerkende wending: 'Tua res agitur, het gaat om u. Gij hebt uw Rechter, zijt verantwoordelijk voor uzelf'¹². De tweevoudige uitgang van de geschiedenis moet ons niet verleiden tot speculaties wie er allemaal wel/niet in hemel of hel terecht komen. Het verbond leert mij juist dat ik persoonlijk aansprakelijk ben. Ik sta voor Gods aangezicht. Ik word geroepen zijn liefde te beantwoorden. Dat is geheel in overeenstemming met het woord van Jezus, als hem gevraagd wordt of er maar weinigen worden gered. Jezus zegt dan: 'Doe alle moeite om door de smalle deur naar binnen te gaan' (Lukas 13:23). De vraag slaat terug op de vraagsteller. De realiteit van Gods oordeel betekent niet dat ik over anderen kan of mag oordelen. De realiteit van Gods oordeel stelt mij verantwoordelijk tegenover God. En tegelijk is het het oordeel dat door Jezus zelf gedragen is. Hij is de deur waardoor wij binnen kunnen gaan. Dat is de boodschap ook van Schilders eschatologie.

Prof. dr. Barend Kamphuis

Noten:

1. S.A. Strauss, *Alles of niks. K. Schilder oor die verbond*, Bloemfontein: Patmos 1986.
2. In toenemende mate, vergelijk b.v. de eerste druk van 'Wat is de hel?' in K. Schilder, *Verzamelde werken*. 1917-1919, 412-414, waarin het verbond nog geen rol speelt, met de derde druk, K. Schilder, *Wat is de hel?*, 185-197.
3. K. Schilder, *Wat is de hel?*, 194.
4. K. Schilder, *Wat is de hel?*, 195.
5. K. Schilder, *Wat is de hemel?*, 177-178 (citaat); het hele gedeelte 172-178.
6. K. Schilder, *Wat is de hemel?*, 178-179.
7. K. Schilder, *Wat is de hemel?*, 178-194.
8. K. Schilder, *Wat is de hel?*, 166-197.
9. G.C. Berkouwer, *Zoeken en vinden*, 296. Daarbij moet ik meteen opmerken dat Berkouwer schrijft dat Schilder hierbij een denkweg bewandelt 'die ik onmogelijk kan overzien'.
10. Vgl. mijn 'De vrome hindoe', *De Reformatie*, jrg. 83, nr. 19 (16 februari 2008), 311.
11. H. Bavinck, *Gereformeerde dogmatiek* 4, 709.
12. K. Schilder, *Wat is de hel?*, 202.

Gods nieuwe mensheid

De ondertitel van het nieuwe boek van ds. F. van Deursen over Efeziërs duidt kernachtig aan waarom het de apostel Paulus gaat in deze brief. Ondanks alle diversiteit vormde de gemeente te Efeze een hechte eenheid in Christus, bestemd om Gods nieuwe wereld te bevolken. De kerk van Jezus Christus als begin van de nieuwe mensheid.

P.H.R. van Houwelingen ■

Halverwege de vorige eeuw heeft ds. C. Vonk (1904-1993), die een van de voormannen van de Nederlands Gereformeerde Kerken zou worden, een reeks parafraserende bijbelcommentaren opgezet onder de serietitel: *De Voorzeide Leer*. Deze titel doet tegenwoordig wat onwennig aan, maar het was een verwijzing naar het klassieke doopformulier. Bij de doopvragen werd van ouders de belofte gevraagd hun kinderen naar vermogen te onderwijzen en te laten onderwijzen in 'de voorzeide leer'. Daarmee was bedoeld de eerder in diezelfde doopvragen genoemde (=voor-gezegde, voor-noemde) leer van de christelijke kerk, zoals samengevat in de Apostolische Geloofsbelijdenis. Zelf produceerde Vonk in deze serie een verklaring van het doopformulier, van de Heidelbergse Catechismus (gedeeltelijk) en van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, alsmede een doorlopende uitleg van maar liefst 33 bijbelboeken.

Naast Vonk verzorgde ds. F. van Deursen, thans Nederlands Gereformeerd emerituspredikant te Barneveld, enkele delen over het Oude Testament, waarvan vooral die over Psalmen en Spreuken breed gewaardeerd zijn. Verder publiceerde hij een doorlopende uitleg van de nieuwtestamentische boeken Handelingen en Romeinen. Inmiddels is Van Deursen alweer aan zijn tiende bijbelboek toegekomen, de brief van Paulus aan de Efeziërs. De verklaring daarvan verschijnt tegelijkertijd in twee uitvoeringen: gebonden in een donkerblauwe band als deel I^e in de reeks *De Voorzeide Leer* en in paperbackuitvoering als zelfstandige uitgave, met op de omslag een foto van de beroemde Celsusbibliotheek te Efeze.

Van Deursen heeft zijn doorlopende uitleg van de brief aan de Efeziërs in veertien paragrafen verdeeld, met als hoofddelen: de rijkdom van de gemeente (hoofdstuk 1-3) en de roeping van de gemeente (hoofdstuk 4-6). Dat lijkt precies op de hoofdindeling die dr. L. Floor gaf in zijn CNT-commentaar uit 1995: de rijkdom van de

kerk, de roeping van de kerk. Naar het boek van Floor wordt trouwens wel af en toe verwezen in de noten, maar merkwaardig genoeg ontbreekt een correcte titelbeschrijving en in de hoofdttekst kwam ik de naam van deze gereformeerde exegeet nergens tegen.

De kernachtige ondertitel, Gods nieuwe mensheid, wijst allereerst op de eenheid van de gemeente in Efeze zoals Paulus die onthult: joden en niet-joden zijn verenigd in Christus. De scheidsmuur (waarbij we moeten denken aan de muur die in het de tempelcomplex van Jeruzalem de binnenste voorhof afscheidde van de voorhof der heidenen), die eeuwenoude barrière van de Mozaïsche wet, is immers neergehaald door zijn volbrachte werk. Floor formuleerde het ongeveer zo: Paulus noemt de gelovigen uit de heidenen medeburgers omdat ze samen met de joodse christenen de legitieme bewoners van de Godsstad zijn.¹ Gods nieuwe mensheid is vervolgens ook bestemd om de nieuwe aarde te bevolken. Door de Geest van Christus waren velen in Efeze een nieuw leven begonnen, een leven in navolging van de Heer, een levenswandel in Gods licht. Dat heeft toekomst.

Veel indruk maakt de brief aan de Efeziërs meteen al door de machtige lofzang waarmee de apostel Paulus begint. Wat een zegeningen! Zijn lofprijzing vormt in het Grieks een lange doorlopende zin (1:3-14), die trinitarisch blijkt te zijn opgebouwd. Het is God de Vader die verkiest (vers 3-6), het is God de Zoon die verzoent (vers 7-12) en het is God de heilige Geest die verzegelt (vers 13-14). Tot heil van die nieuwe mensheid? In zekere zin wel, maar dat niet alleen. Telkens klinkt in dit gedeelte een uitroep die ons niet opzij doet kijken - naar elkaar - maar die ons hart omhoog richt: dit alles is tot eer van Gods grootheid (zie vers 5,12,14).

Geheel in de lijn van andere Nederlands Gereformeerde uitleggers (C. Vonk, D. Holwerda)

heeft Van Deursen moeite met het leerstuk van de uitverkiezing van eeuwigheid. Het zal dan ook niet helemaal toevallig zijn dat in de serie *De Voorzeide Leer* tot nu toe geen commentaar op de Dordtse Leerregels werd gepubliceerd. Van Deursen interpreteert de woorden 'voordat de wereld gegrondvest werd' uit Efeziërs 1:4, gerelateerd aan de uitverkiezing door God in Christus, als een vaste uitdrukking voor het begin van Israëls volksbestaan, om precies te zijn: de belofte aan Abraham, bezegeld in de verbondssluiting op Horeb die fundamenteel was voor het verlossingswerk van de God van Israël. Deze gedachte lijkt mij echter in strijd met het thema dat volgens de ondertitel van dit boek prominent in Efeziërs naar voren komt: Gods nieuwe mensheid wortelt in Jezus Christus, zonder onderscheid tussen joden en niet-joden. Met 'de volheid van de tijden' (vers 10) is dan ook niet bedoeld de volheid van Israëls geschiedenis, maar het allesomvattende herstel van deze wereld. We zijn dan precies aan de andere kant van de tijd. Bovendien wijzen vergelijkbare uitdrukkingen in het Nieuwe Testament op een goddelijk initiatief dat aan de schepping voorafging (Joh.17:24; 1 Ptr.1:20). Paulus spreekt hier dus wel degelijk over Gods uitverkiezing vóór het wereldbegin.

H. de Jong, eveneens een niet onbekende exegeet van Nederlands Gereformeerden huize, distantieerde zich dan ook van bovengenoemde interpretatie van de woorden 'voor de grondlegging der wereld'. Hij schrijft over de verkiezing: "Het gaat ook in Efeziërs 1 van de ene eeuwigheid tot de andere om Gods 'begenadiging in de Geliefde' (vs. 6)".² En de Engelstalige commentaar van H.W. Hoehner, ruim 900 pagina's dik, bevat een uitvoerig excursus over de uitdrukking 'voordat de wereld

gegrondvest werd'. Jammer dat Van Deursen voor zover ik kan zien aan het materiaal uit dit monumentale werk is voorbijgegaan.³

Niettemin, er blijft bij Van Deursen nog genoeg te bestuderen over. Hij volgt De Nieuwe Bijbelvertaling, maar niet klakkeloos: waar nodig wordt een van de andere vertalingen uit het Nederlandse taalgebied gebruikt. Zijn bespreking van Paulus' brief aan de Efeziërs is helder en overzichtelijk. Relatief veel aandacht besteedt hij aan de Grieks-Romeinse cultuur die de dagelijkse leefwereld van de gemeente beheerste. Dat maakt het lezen van deze brief hoogst actueel. Wanneer in onze samenleving het oude heidendom weer eens de kop opsteekt, kan Efeziërs ons helpen om bewust christen te zijn: Gods nieuwe mensheid.

Prof. dr. Rob van Houwelingen is hoogleraar Nieuwe Testament aan de Theologische Universiteit te Kampen.

noten:

1. L. Floor, *Efeziërs. Een in Christus* (serie Commentaar op het Nieuwe Testament). Kampen: Kok, 1995, p.117.
2. H. de Jong, *Van oud naar nieuw. De ontwikkelingsgang van het Oude naar het Nieuwe Testament*. Kampen: Kok, 2002, p. 313. In een bijbehorende voetnoot merkt hij nog op: "Ik vermag niet in te zien hoe we met de uitdrukking 'vóór de grondlegging der wereld' binnen de begrenzing van de tijd kunnen blijven".
3. Harold. W. Hoehner, *Ephesians. An Exegetical Commentary*. Grand Rapids: Baker Academic, 2002.

N.a.v. F. van Deursen, *Efeziërs. Gods nieuwe mensheid*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief, 2007. Omvang 237 pagina's. Prijs: paperback: € 16,50; gebonden: € 26,50.

uit de kerken

Leeuwarden - bedankt voor beroep: ds. E.J. Hempenius te Barneveld-Voorthuizen

Abbotsford, Canada (Canadian Reformed Church) - beroepen: R.C. Janssen te Hoek

Drogeham - beroep aangenomen: M. de Meij te Daarlerveen

Dwaas of duurzaam

Kunnen we nog uit de voeten met de opdracht om te heersen
(Genesis 1:28)?

T. Groenveld ■

Ds. Tim Vreugdenhil schrijft in *Denkwijzer* (het orgaan van het wetenschappelijk instituut van de Christenunie een column over rentmeesterschap en duurzaamheid, aan de hand van de gelijkenis van Jezus over een rijke man' (Lukas 12:15-21).

“Het bezit van een rijke man had veel opgebracht. Het eerste leerpunt is al, dat het niet de mens is maar zijn grónd die veel oplevert. De door God geschapen en gegeven aarde. Maar deze Adam heeft blijkbaar niemand die bij hem past. Jezus tekent ons een sociaal geïsoleerde. De man overlegt niet met andere, stelt louter vragen aan zichzelf (‘wat moet ik doen’) om zichzelf daarna ook van advies te dienen (‘toen zei hij bij zichzelf: wat ik zal doen is dit...’) De man heeft niets anders meer dan zijn ‘self-interest’. Waartoe is hij op aarde? Tot zichzelf. En dus komt hij uit op een (maar al te herkenbaar) doel: dat dit eeuwig zo duren mag. Hij stelt alles in het werk om dit alles tot in het oneindige te laten doorgaan. Veel is nog niet genoeg! Hup, grotere schuren.”

Jezus noemt deze man geen succesvol ondernemer maar een dwaas.

“Een dwaas is in de Bijbel iemand die vooral met zichzelf spreekt, de behoeften van anderen negeert en ondertussen ook nog onjuiste ideeën koestert over vermogensopbouw; want zal het tenslotte niet alles voor iemand anders zijn? Niet alleen de religieuze en spirituele, maar zelfs de economische overwegingen van deze man schieten tekort. Het commentaar van Jezus is kort en krachtig: zo vergaat het mensen (en culturen) die schatten verzamelen voor zichzelf, maar niet rijk zijn in God.”

Wat betekent deze gelijkenis voor vandaag?

“Ten eerste kan dit verhaal ons brengen tot het actief bijdragen aan een stewardship economy. De opdracht van Genesis 1 geldt vandaag allereerst voor ontwerpers, productiemedewerkers, managers, directieleden. Die kunnen vaak concreter en in ieder geval directer het verschil maken dan ‘de’ poli-

tiëk, kerk, wetenschap. De rijke man heet nu juist ‘dwaas’ omdat hij zo ontzettend veel mogelijkheden had om een verandering tot stand te brengen. De christelijke overtuiging inzake duurzaamheid betekent niet vooral een vermanend woord richting ‘het bedrijfsleven’ of ‘de overheid’ (zoals veel andere ideologieën doen). Het moedigt mensen juist aan zich in te zetten voor hun bedrijf of organisatie en op elke denkbare plek de dwaasheid (nog meer ter wille van jezelf) te bestrijden en de wijsheid (duurzame ontwikkeling om des te meer uit te delen en terug te geven) te bevorderen. (...) Ten tweede: we zullen er met elkaar aan moeten wennen dat we in onze cultuur de dwaasheid (zoals Jezus die definieert) te vaak en te lang hebben gekroond. Christelijke politiek kan niet langer een net wat andere visie op de bestaande werkelijkheid zijn. De monoloog die de cultuur met zichzelf aan het voeren is, is in veel opzichten te dwaas voor woorden en wij delen daar allemaal in. Zo’n cultuur heeft een doorbraak nodig: verlossing. Waar God ook in de christelijke politiek ongewild en onbedoeld een verlengstuk van onszelf kan worden, moeten wij elkaar er voortdurend aan herinneren dat Hij de geheel Andere is. De God die niet voortdurend nog grotere (hemel-)schuren bouwt. Hij heeft een doel buiten zichzelf: de aarde. Wie beseft hoe God de aarde voor duurzaam verklaard heeft, zal zelf ook creatief op uitdagingen van nu kunnen reageren.”

Ds. Tonnis Groenveld is emerituspredikant van de Gereformeerde Kerk te Uithuizen en woont te Roodeschool.

Gereformeerd Kerkboek 151

‘Wanneer ik zoek naar woorden’

Het lied ‘Wanneer ik zoek naar woorden’ verscheen in 1989 voor het eerst in druk, namelijk in de bundel *Uw lente is ontloken* van A.F. Troost. Twee jaar later werd het opgenomen in deel 4 van *Zingend Geloven*. In 1995 volgde de publicatie in Troosts verzamelbundel *Zingende Gezegend* en nog weer elf jaar later stond het lied in het *Gereformeerd Kerkboek*.

A. de Heer ■

Tekst

Een lied, ontstaan in de bossen, in de stilte, geboren uit de vele vragen waarmee een mensenkind kan rondlopen. Een lied van verlangen naar een antwoord, maar tegelijkertijd ook een lied van vertrouwen, vanwege het allesomvattende Woord, dat eens en voorgoed is gesproken.

Deze korte toelichting op ‘Wanneer ik zoek naar woorden’ is te vinden in *Zingend Geloven* 4 (p. 105). Het is een korte maar adequate typing van het lied. Elk van de vier coupletten begint met ‘Wanneer...’. Driemaal loop dat ‘wanneer’ uit op een botsing met de harde realiteit:

- ‘Wanneer ik zoek naar woorden/en niets dan stilte vindt’ (str. 1)
- ‘Wanneer ik zoek naar zinnen/en bid om een gebed,/niet weet hoe te beginnen,/niet spreek, in stil verzet’ (str. 2)
- ‘Wanneer ik zoek te zeggen/al wat er in mij leeft/maar zich niet uit laat leggen,/en zich niet open geeft’ (str.3)

Maar daarna komt de werkelijkheid áchter die realiteit:

- ‘dan weet ik: Heer, Gij hoorde/één stem - uw eigen Kind’
- ‘dan roep ik mij te binnen/Uw stem, o Christus - Gij’
- ‘dan ben ik al gevonden/voordat ik U niet vindt’

De vierde strofe vat dit alles samen ‘Wanneer ik zoek naar woorden/is Uw Woord mij genoeg; [...] slechts dit wilt Gij mij vragen:/dat ik naar U verlang’

Als achterliggend bijbelvers kan genoemd worden Romeinen 8:26: *De Geest helpt ons in onze zwakheid; wij weten immers niet wat we in ons gebed tegen God moeten zeggen, maar de Geest zelf pleit voor ons met woordloze zuchten* (str. 3). Daarnaast gaat het ook over het Woord dat

mens is geworden, over Christus die sinds Hemelvaart in het hemels heiligdom bij God voor ons pleit (Hebreeën 9:24).

Melodie

Het lied is gecombineerd met een melodie van Jan Jansen, geschreven met oog op de opname van het lied in *Zingend Geloven*.

Het is een melodie die staat in de phrygische modus, de modus met de mi als slottoon, hier de e (en geen voortekens aan de kantlijn). De melodie beweegt zich tussen d¹ en d². Wanneer ze niet hoger gaat dan de a dan beweegt ze zich in het hexachordum molle ([c]-d-e-f-g-a), gaat ze wel hoger, dan maakt ze ook gebruik van het hexachordum durum (g-a-b-c-d[-e]). De overgang van molle naar durum vindt tweemaal plaats, namelijk in r. 2 en 4. In beide regels treedt daarbij de *diabolus in musicus* of *tritonus* op, de overmatige kwart, een interval dat zeer dissonant kan overkomen. In dit geval gaat het om het interval f-b. In regel 2 komt het interval voor in de dalende notenreeks b-a-g-f. Een argeloze zanger zal geneigd zijn hier b-a-g-fis te zingen. Regel 4 heeft het intervallen letterlijk, de sprong b-f waarmee de regel begint; hier dringt de e zich op, want daar wil de b - de dominant - eigenlijk heen. De laatste regel wordt echter gekenmerkt door dalende kwarten, overmatig of niet: b-f, a-e, g-d. De e die je eigenlijk op de tweede noot al wil, komt pas op de 6de lettergreep. Bij het aanleren kan daarop gewezen worden: denk de f vanuit de e, dan valt die op z’n plek; het schrijnende maar prachtige interval is zo goed te ‘pakken’ terwijl het woord ‘stilte’ opbloeit vanuit de melodische wending bij ‘vergeven’.

De melodie draagt een ingetogen, smartelijk, soms ook wrang karakter, maar is van een geweldige schoonheid. Ze is prachtig geschreven op de tekst van het eerste couplet. Regel 1 zet bijna reciterend in, met de *e* als centrale toon en de lettergrepen ‘zoek’, ‘woor-den’ en ‘stil-te’ door melodische wending en ritmische beweging geaccentueerd. De volgende regel gaat eigenlijk op dezelfde manier door. Weer een centrale toon als toon waarop het reciteren wordt voortgezet, ditmaal de *b*. Het is een letterlijke herhaling van *r. 1*, vijf tonen hoger. Waar *r. 1* in de tweede helft stijgt, daalt *r. 2* in de tweede helft. Regel 3 ligt hoog en dat wordt benadrukt door de stijgende kwartsprong waarmee ze begint en die verderop een toon lager wordt herhaald. De slotregel daalt weer af, met zoals gezegd driemaal een dalende kwartsprong. De melodie heeft in ritmisch opzicht een zwend karakter. Geen maatsoort, maar een vrije ritmische beweging waarin twee- en driedeligheden elkaar afwisselen. Ga daarbij uit van de halve noot als slag, en op de driedelige momenten de halve plus kwart (neerslag op de halve, opslag op de kwart). Tussen de regels liggen geen rusten, elke regel eindigt met een halve en niet met een halve met punt. Zettingen zijn te vinden in de *Aanvullende begeleidingsbundel* (Muziekuitgeverij Nootzaak) en de vierstemmige uitgave van *Zingend Geloven 4* (Zoetermeer 1991).

Gebruik

Bij de bespreking van gezang 153 (*De Reformatie*, jg. 82 nr. 30, p. 536) schreef ik: *De liederen 150 tot en met 153 uit het Gereformeerd Kerkboek staan niet voor niets bij elkaar. Ze vormen gevierendeen blokje ‘klaagliederen’, liederen waarin het gaat om existentiële vragen, waarom, waartoe, wanneer. Vooral de drie liederen van André F. Troost dragen een intiem en zeer persoonlijk karakter. Als je deze liederen samen zingt in de kerk moet je weten dat je zo, al zingend elkaars lasten draagt. Ze kunnen ook in de pastorale zorg een goede plaats krijgen, om gevoelens en emoties die moeilijk te uiten zijn toch te kunnen verwoorden. Lied 151 kan daarnaast gecombineerd worden met de lezing van zondag 10 uit de Heidelbergse Catechismus, en ook de zondagen 20 (vr/antw 53) en 23 (vr/antw 60). Tot slot, het lied kan samen met een gesproken tekst de schuldbelijdenis vormen; in dat geval kan strofe 4 gezongen worden in directe aansluiting op een gesproken genadeverklaring.*

Anje de Heer is musicus en publicist liturgie en kerkmuziek. Zij verzorgt voor de deputaatschappen Eredienst en Kerkmuziek het Steunpunt Liturgie.

HOOFDREDACTEUR:

Prof. Dr. B. Kamphuis, coördinator
‘Achtergronden’

EINDREDACTEUR:

Dr. A.L.Th. de Bruijne

OVERIGE REDACTIELEDEN:

Dr. E.A. de Boer, coördinator ‘Meditatief’,
Drs. I.D. Haarsma, Prof. Dr. G. Kwakkel,
Drs. B. Luiten, coördinator ‘Kerkelijk leven’
en ‘Wandelen met God’,
Prof. dr. S. Griffioen, J. Westert, coördinator
‘Samenleving’.

MEDEWERKERS:

J.J.D. Baas, coördinator ‘Opvoeding en
onderwijs’, J.M. de Jong, rubriek ‘Kunst’,
Ds. G. Riemer, coördinator ‘Van binnen
naar buiten’, Dr. J. Smelik, rubriek ‘Kerk
en muziek’, Drs. H. Veldman, rubriek
‘Kort historisch’.

BESTUURSLEDEN STICHTING DE REFORMATIE:

A. Verhoeff (voorzitter),
Drs. B. Bos (secretaris),
F.H. Haveman (penningmeester)

BLADMANAGEMENT:

Mevrouw M.T. Kremer
Scholma Druk bv, Postbus 7
9780 AA Bedum, tel. 050 3013636
Alle stukken voor de redactie bij voorkeur per
E-mail: reformatie@scholma.nl, ingeval per
post via bovengenoemde postbus.
Uitgever: Print Media bv, Bedum
Technische realisatie:
Scholma Druk bv. Bedum

ADMINISTRATIE EN

ADVERTENTIES:

Scholma Druk, postbus 7,
9780 AA Bedum.
Telefoon: 050 - 3013636.
Fax: 050 - 3012732
(o.v.v. Reformatie).
E-mail: reformatie@scholma.nl
Aanlevering advertenties in overleg.
ING Bank: 66.30.92.620

ABONNEMENTSPRIJZEN:

€ 49,95 per jaar
studenten € 19,50;
buitenland € 130,00
- abonnementsjaar loopt van
1 januari t/m 31 december

- opzegging van het abonnement dient
1 maand voor aanvang van het nieuwe
abonnementsjaar schriftelijk of per
e-mail te geschieden (voor 1 december)
- Losse nummers € 1,50 (incl. porto).

De Reformatie is op Daisy cd-rom
verkrijgbaar bij de Chr. Blinden-
bibliotheek voor blinden en slecht-
zienden.
Tel. (0341) 565499.

ADVERTENTIES (acquisitie en verkoop):

J. Hoogenboom, tel. 050-4091204,
fax 050-4091252
e-mail: info@hoogenboom-communicatie.nl
Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uit-
gever is het niet toegestaan artikelen uit dit
blad over te nemen.

Web: www.dereformatie.nl
ISSN 0165-5191

Zwolse zaken (5)

Indrukken van een synodelid

De preses van de synode fietste op 2e Pinksterdag in het Groene Hart van Holland. Daar vond hij een blauwe ballon voorzien van het logo van de Theologische Universiteit in Kampen (TU). Hij bracht hem mee naar de synode met de vraag: wat wil de TU voor ons betekenen? Daar komen wij deze synodeweek achter. Lees maar.

Wiebe Tiekstra ■

Rondom de school van de kerken beschermen

Met liefde noem ik de TU hierboven de school van de kerken. Een dia van het gebrandschilderde raam dat vroeger de binnendeur van die school sierde, bepaalt ons bij de zinspreuk van de TU: Nabij u is het Woord. Daar gaat het om. Het Woord van God moet als evangelie verkondigd worden. Vervolgens behandelen we een aantal revisieverzoeken en appelschriften die betrekking hebben op uitlatingen en geschriften van (ex-)docenten aan die school. Het betreft met name dr. A.L.Th. de Bruijn, dr. J. Douma en dr. G. Harinck. Vooral het interview dat dr. Harinck in januari 2008 aan het ND gaf houdt de gemoederen enige tijd bezig. Met dankbaarheid wordt in de bespreking gewezen naar de verklaring die de dagelijkse leiding, het college van bestuur van de TU en het college van toezicht van het archief en documentatiecentrum, samen met dr. Harinck begin februari in ND en Reformatie plaatsten. De synode wil graag het in die verklaring gevraagde vertrouwen geven. Ook de andere verzoeken en bezwaarschriften worden niet ontvankelijk verklaard of afgewezen. Het betekent dat de synode, na de ingebrachte bezwaren gewogen te hebben, zich rond deze docenten schaart. Wij zijn overtuigd van hun liefde en ontzag voor het Woord van God en hebben er vertrouwen in dat zij vanuit dat startpunt wetenschappelijk bezig zijn. Dat betekent ook dat zij zich moeten confronteren met vragen die vanuit de niet of minder gereformeerde theologie worden gesteld. Deze (ex-)docenten hebben recht op onze voorbede bij hun belangrijke werk in dienst van de kerken. Eén van de bezwaarschriften tegen prof. Douma wordt later afgehandeld. De synode beschikt nu over te weinig achtergrondinformatie.

Tussendoortje

Als een soort intermezzo bespreken we een toetsingsplan voor de door de Deputaten Kerkmuziek aangedragen liederen. Dit ligt nu wat complex omdat de deputaten met een nota zijn gekomen met betrekking tot het Liedboek 2000. Dat Liedboek komt er trouwens niet voor 2012. De synode is van mening dat eerst over het rapport en de nota van die deputaten moet worden gesproken, voordat we met de toetsing van de aangedragen liederen beginnen. Dit komt in de maand juni dus terug. Wel zijn we het eens met de methode van toetsing zoals de commissie die voorstelt. In de praktijk zal eerst de commissie aan bod komen. Daarna de synodeleden. Vervolgens is er overleg met deputaten. Tenslotte komt de besluitvorming op de synodezitting. Gezien het tijdspad dat is uitgestippeld zal het wel na de vakantie worden dat we er mee klaar zijn.

Bouwen

‘De Boer’ moet geduld hebben. Een uitspraak van de rector van de TU, prof. dr. C.J. de Ruijter. Hij doet die in zijn toespraak tot de nieuw benoemde parttime universitair docent “Nieuwtestamentisch Grieks, Hellenistisch en Oudchristelijk Grieks, Oudchristelijk Latijn”. Voordat het zover is nemen we met dankbaarheid kennis van een brief waarin dr. E.A. de Boer zijn benoeming aanvaardt. Ook vernemen wij dat de kerkenraad te Zeist, hoewel met spijt hem te moeten afstaan, zal meewerken aan zijn emeritering met het oog op dit werk. Dr. De Boer zal mevr. drs. J.J. Oosterhuis-den Otter, die dit docentschap gedurende drie jaar heeft bekleed, opvolgen. Met hartelijke woorden van de preses nemen wij van haar afscheid. Zij kan zich nu richten op haar docentschap aan de TU te Apeldoorn en op haar promotieonderzoek. Wij hopen daarvan in de toekomst de vruchten te kunnen plukken.

Zelf houdt zr. Oosterhuis haar indrukwekkend afscheidswoord in overeenstemming met Prediker 5:2 kort. Daar staat te lezen: 'Drukke leidt tot dromerij en veel praten tot gebazel.' Zij wenst zowel dr. De Boer als de synode de zegen van God toe op het werk.

Dr. De Boer zet zijn handtekening onder het ondertekeningformulier voor docenten in vaste dienst aan de TU. Daarna luisteren we naar een aantal toespraken. Deze worden gekenmerkt door verwondering dat een theoloog als hij deze bij een classicus passende benoeming kreeg en aannam. Ook zelf brengt hij die verwondering onder woorden. Al luisterend ontdekken wij dat de liefde voor de klassieke talen er eigenlijk al vroeg inzat. Maar Gods weg met hem liep eerst via de pastorie. Zo krijgen we aan de school van de kerken weer een docent die het leven en werken in de pastorie uit ervaring kent. Dr. Wisselink, die namens curatoren het woord voerde, maakt duidelijk dat hij dat graag ziet. Deze docenten kunnen de liefde voor het predikantschap overbrengen op de studenten. Zo is het hem ook vergaan.

Wat het geduld van de boer betreft. Dat is een kwaliteitseis voor een goed docent en onderzoeker. Zaaïen en wieden is nodig om op een later tijdstip te kunnen oogsten. Dat geldt ook voor docenten aan de TU in hun werk met en voor de studenten. Graag wensen wij dr. De Boer en zijn gezin in deze nieuwe levensfase de genade van de Heer Jezus Christus toe. Deze zegenbede uit 1 Korintiërs 16:23 wordt heel passend in het Grieks ten gehore gebracht.

Steunen

'Kerkelijke opleiding in een veranderende omgeving.' Het is de titel van een presentatie die de rector van de TU voor ons houdt. Hij geeft daarin inzicht in de ontwikkeling en de stand van zaken aan de school van de kerken. Hij eindigt met de acties die er met het oog op de toekomst worden gevraagd. Wanneer ik dat allemaal wil samenvatten komt het hierop neer. De school van de kerken heeft ondanks alle verandering als kenmerk behouden dat het een school van de kerken is. Even typerend is het dat er brongericht theologie wordt bedreven. Die bron is de Bijbel, het ons geopenbaarde Woord van God. Er wordt op wetenschappelijk niveau gereformeerde theologie bedreven. Het doel blijft de opleiding tot de dienst van het Woord. Al wordt er een breder aanbod van opleidingen geboden. Samenwerking met andere instellingen, nationaal en internationaal, is het streven. Ook wordt geprobeerd aan de wettelijke vereisten te blijven voldoen.

De afgevaardigden zijn vol lof en spreken dankbaarheid uit over het werk dat in trouw en volharding aan de school van de kerken wordt gedaan. Zij zijn blij met de liefde voor God, zijn Woord en de kerk, die er geproefd wordt. Zij merken wel op dat er spanning ontstaat door het wetenschappelijk bezig willen zijn op het brede terrein van de theologie, terwijl er weinig menskracht voor aanwezig is. Ook wordt er pijn gevoeld wanneer van docenten wordt gesuggereerd of zelfs beweerd, dat door hen schriftkritiek aan de school van de kerken voet aan de grond heeft gekregen. Ondanks dat alles werken ze in Kampen gewoon door. Dat is een compliment waard.

Gevraagd naar wat de kerken voor de school van de kerken kunnen betekenen, wordt als eerste opnieuw het gebed in de erediensten gevraagd. Die voorbede lijkt niet meer vanzelfsprekend te zijn. Daar hoort ook zeker het gebed bij om broeders die theologie willen studeren om predikant te worden. Het aantal vacatures neemt toe en het aantal studenten is verhoudingsgewijs klein. Er wordt van alles uit de kast gehaald om studenten van alle kanten te laten instromen. De synode van Zuidhorn heeft de 'achterdeur' van art. 8 K.O. wijder opengezet en de TU daar een taak bij toegewezen. Voor degenen die het niet (meer) weten: art. 8 van de kerkorde opent een weg om dominee te worden voor broeders van wie overtuigend blijkt, dat zij ook zonder universitaire opleiding bekwaam zijn om in het ambt van predikant te dienen. Een weg die de laatste jaren regelmatig wordt gegaan.

Met nogal wat nadruk wordt door sommige afgevaardigden gesteld, dat de inhoud van de door de rector gegeven presentatie binnen de kerken bekend moet worden. Hoe dat in zijn werk zal moeten gaan is nog niet duidelijk. Hier leest u in elk geval een voorproefje.

Aan het nemen van besluiten komen we deze week niet toe. Maar het algemeen gevoel is, dat wij dankbaar mogen zijn met dit geschenk van God aan onze kerken. Het is goed om op de al meer dan anderhalve eeuw oude weg voort te gaan. Een wetenschappelijke opleiding zijn en blijven tot de dienst van het Woord. Daarbij mogen moeilijke vragen niet uit de weg worden gegaan. Laat het docentenkorps er in goede samenwerking mee aan de slag gaan. De gemeenschap aan de school van de kerken moet zich daarbij gedragen kunnen weten door het warme meeleven en het vurige gebed van de kerken.

Een leerling van die school, Wiebe Tiekstra

EVANGELISCHE TOERUSTING SCHOOL

naar VERDIEPING

Voor iedere christen die de **bijbel** beter wil leren **kennen** en **begrijpen** biedt de EBS een **aantrekkelijke** cursus: de Evangelische Toerusting School (ETS)

De ETS behandelt op systematische wijze bijbelboeken en thema's. U kunt de lessen volgen in vrijwel elke regio van het land, één zaterdag of twee avonden per maand. U kunt als kennismaking een proefles volgen.

Evangelische Toerusting School

Voor informatie: **bel 0318-69 65 65**,
mail naar **ebs@che.nl** of kijk op **www.ebs-edo.nl**

VERLANGEN

Ik ben er ook nog!

Heb jij een broer of zus met bijvoorbeeld ADHD, een vorm van autisme of een andere psychische stoornis? Dan noemen wij jou een brus: broer of zus van iemand met een psychisch probleem.

Brus zijn is niet altijd makkelijk. Daarom organiseert Eleos regelmatig activiteiten voor brussen. Op een brussenmiddag ontmoet je andere brussen en doe je leuke dingen. Bij een brussencursus krijg je uitleg over de ziekte van je broer of zus en hoe je bijvoorbeeld het beste met moeilijk gedrag kunt omgaan. Brussenactiviteiten zijn er speciaal voor jou!

De brussendagen en -cursussen van Eleos worden gegeven op verschillende plaatsen. Kijk voor het aanbod op www.eleosbrussen.nl. Daar vind je ook de folders.

www.eleos.nl - www.eleosbrussen.nl

Help jongeren aan het werk!

Steun het werk van Red een Kind in Azië en Afrika
Samen met lokale partners ondersteunen wij kansarme kinderen en jongeren in ontwikkelingslanden. Met onderwijs, beroepstraining en een microkrediet kunnen ze zelf aan de slag. Zoals Mercy uit Nairobi in Kenia, die nu een kappersopleiding volgt.

Geeft u ze een steuntje in de rug?

Stichting Red een Kind • 8004 DD Zwolle
T 038 - 460 46 48 • info@redeeenkind.nl
www.redeeenkind.nl

Giro 1599333

